

Ольга НИКОЛАЄНКО

УЧАСТЬ ПОЛЬСЬКИХ ЖІНОК У РЕЛІГІЙНОМУ РУСІ В НАДДНІПРЯНЩИНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Релігія завжди була важливим чинником у громадському житті польської спільноти України. Протягом століть віра залишалась тим стрижнем, на якому ґрунтувались ідеї національної єдності. Духовенство підтримувало тісний зв'язок із громадою, брало безпосередню участь у визвольних змаганнях, зазнавало утисків і переслідувань.

Жіноцтво також не було байдужим до суспільних процесів. Не останню роль у цій справі відіграло жіноцтво. Саме жінки несли, як правило, відповідальність за духовне життя родини, підтримували зв'язки з духовенством, брали участь у громадських ініціативах місцевих церков¹. Деякі жінки свідомо зрікалися світського життя, ставали черницями.

У статті розглянемо релігійну діяльність польського жіноцтва, її мету, напрями, форми інституціоналізації. Аналіз діяльності жіночих релігійних організацій допоможе ґрунтовно дослідити суспільно-політичне життя польської спільноти в Україні, з'ясувати чинники, що допомогли зберегти національну ідентичність і вплинули на відродження польської державності на початку ХХ ст.

Релігійний жіночий рух впливав на статус жінок і їхні соціальні ролі. Йдеться про поширення соціально-християнського фемінізму – різновиду консервативного фемінізму, що сформувався у ХІХ – першій половині ХХ ст. Ґрунтуючись на християнських цінностях, релігійний фемінізм виступав за реалізацію особистості жінки через її “покликання”. Жінка була берегинею родини, захисницею і провідницею моральних чеснот, а в громадському житті опікувалася соціально-благодійною діяльністю.

Католицтво було ознакою національної ідентичності поляків. За даними Першого всеросійського перепису населення, 1897 р. у південно-західних губерніях – Київській, Волинській та Подільській нараховувалось 322 108 осіб, які визнали польську мову рідною, з них 163 552 жінки². Чимало поляків мешкало в Херсонській

¹ *Ustrzycki M. Ziemiańskie polscy na kresach 1864–1914. Świat wartości i postaw / M. Ustrzycki. – Kraków, 2006. – S. 115–116.*

² *Первая всеобщая перепись населения Российской империи. – Б. м., 1904. – Т. 8: Волинская губерния; Первая всеобщая перепись населения Российской империи. – Б. м., 1903. – Т. 16: Киевская губерния; Первая всеобщая перепись населения Российской империи. – Б. м., 1904. – Т. 32. Подольская губерния.*

губернії – 30 894 громадян, які визнали польську мову рідною, з них – 10 658 жінок. Саме в цих регіонах активно діяли релігійні католицькі громади.

У дослідженні використано архівні матеріали, в основному жандармських управлінь, які вели спостереження, здійснювали обшуки і проводили допити діячок жіночих релігійних громад. Звичайно, що вони потребують ґрунтового аналізу, бо, прагнучи чиновники часто перебільшували “політичну небезпеку” жіночих релігійних організацій.

Ставлення влади до католицизму російський дослідник А. Тихонов називає таким, що було продиктоване державними інтересами³. На практиці воно виявлялося у прагненні зменшити вплив Католицької Церкви як у Королівстві Польському, так і в західних губерніях Російської імперії. Повстання 1863–1864 рр. виявило активну участь духовенства у згуртуванні населення і допомозі повстанцям⁴. Тому прогнозовано була цілеспрямована політика царату супроти Католицької Церкви.

Після поразки Січневого повстання на Правобережжі були закриті 244 католицьких приходи та десятки кафедральних соборів. З 1865 р. запроваджувалося викладання Закону Божого дітям римо-католицького віросповідання тільки російською мовою. Фактично польська мова повинна була зникнути з навчальних і релігійних закладів. У 1866 р. ліквідовано Кам’янець-Подільську єпархію і духовну семінарію в місті⁵.

Однак різноманітні утиски і переслідування не зламали польське населення, яке відчайдушно боронило віру. Репресії проти польського населення і Католицької Церкви сформували у свідомості образ постраждалої нації. Віра стала символом національної культури, а костел – єдиною національною інституцією⁶.

У Російській імперії в другій половині XIX ст. ліквідовано чимало жіночих монастирів. Однак з ініціативи деяких католицьких громадських діячів вони поступово відновили діяльність. У 1885 р. створено орден Доньок пресвятого серця Діви Марії (серціанок), засновниками якого стали Х. Козьминський (1829–1916) та Паула Малецька (1852–1927). Активно діяв новостворений орден не тільки на території Королівства Польського, але й в інших місцевостях, де мешкали поляки. Серціанки повинні були стати прикладом справжньої любові, милосердя, допомагати всім, хто прагнув морального удосконалення⁷.

Наприкінці століття серціанки розпочали свою діяльність у Наддніпрянщині, де їх осередком спочатку стало м. Житомир. У 1889 р. вони облаштувались у місті, хоча й виникли труднощі із приміщенням. Жіночі релігійні польські громади, які опікувалися дітьми, діяли нелегально, а тому жінкам часто відмовляли в оренді

³ Тихонов А. Католики, мусульмане и иудеи Российской империи в последней четверти XVIII – начале XX в. / А. Тихонов. – СПб, 2008. – С. 230.

⁴ Буравський О. Римо-католицьке духовенство Правобережної України в польському національно-визвольному русі в 60-х рр. XIX ст. / О. Буравський // Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк, 2009. – Вип. 1. – С. 39–43.

⁵ Копылов А. Католическая церковь в России / А. Копылов. – Москва, 2012. – С. 179.

⁶ Gajos L. Kultura religijna w tradycyjnej społeczności wiejskiej / L. Gajos. – Rzeszow, 2003. – S. 132.

⁷ Daniela M. Historia zgromadzenia Córek Serca Maryi / M. Daniela. – Nowe Miasto, 1960. – Cz. 1: (1885–1905). – S. 1–4.

приміщення. Допоміг осередку місцевий священик Крушинський, який надав приміщення для згромадження, у ньому й відкрили швейну майстерню та організували навчання й дбали про виховання дітей.

Житомирський осередок серціанок мав певні труднощі. Єпископ Б. Клоповський вважав надто небезпечною активну громадську діяльність цього згромадження, але Апостольська столиця наголосила на важливості місії черниць, тому вони продовжували наполегливо працювати.

Релігійна і громадська діяльність жіноцтва викликала стурбованість влади. У 1912 р., за повідомленнями жандармів, у місті діяло декілька жіночих монастирів, а також майстерня шиття суконь і білизни “Racowna”, при якій мешкало більше 30 жінок різного віку. Помешкання, як писали у своїх звітах жандарми, “зовнішньо бездоганно чисте”. Повідомляли жандарми і про рукодільну майстерню В. Рутковської, яка “ходить із чотками й книгою, а всі інші при зустрічі кланялись їй”. Крім того, в домі священика І. Домбровського був гуртожиток для 20 жінок і швейна майстерня⁸. Також у Житомирі діяв притулок для хлопчаків, який очолювала Горжевська.

Отже, серціанки організували таємні монастирі, облаштовували гуртожитки та майстерні, де дівчата здобували професійну освіту, дбали про працевлаштування вихованець.

З 1900 р. серціанки почали працювати в Києві. Спочатку вони винайняли будинок на вул. Трьохсвятительській, недалеко від Олександрівського костелу, а згодом за сприянням благодійників розширили свою діяльність. Про облаштування серціанських монастирів можна дізнатися також із матеріалів жандармських управлінь, які за доносами проводили обшук.

У грудні 1912 р. перевіряли притулок Собанського на вул. Поліцейській. У доносі повідомлялось, що в цьому закладі виховують учительок, “фанатично відданих справі відновлення Польщі”, діти у притулку щоденно моляться, співають пісень⁹.

На першому поверсі триповерхового будинку були роздягальня, дві їдальні, кухня та вмивальня. На другому поверсі – помешкання для занять з 11 партами, етажерками для книжок та шкільною дошкою, кімната відпочинку для вчительок, канцелярія, а також кімната для богослужінь із невеличким вівтарем. На третьому поверсі була кімната завідувачої, приміщення для хворих дітей, вмивальня та кімната, де зберігався одяг священика та різноманітні предмети культу¹⁰.

Завідувала закладом Марія Петрівна Песляк, вона повідомила, що притулком керує сім років, а приходять до нього близько 150 дітей не для навчання, а щоб цікаво провести вільний час. Звичайно, що в жандармів виникли сумніви щодо правдивості пояснень, бо речові докази свідчили саме про навчання дітей. У класній кімнаті знайшли підручники з англійської і французької мов, а також арифметики та історії Польщі, написані польською мовою. Про те, що діти навчалися у закладі свідчили класні журнали й учнівські зошити.

⁸ Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАУК). – Ф. 276. – Оп. 1. – Спр. 410. – Арк. 59.

⁹ ЦДІАУК. – Ф. 275. – Оп. 1. – Спр. 1988. – Арк. 448.

¹⁰ ЦДІАУК. – Ф. 275. – Оп. 1. – Спр. 1988. – Арк. 450–454.

Факти викриття таємних польських шкіл були непоодинокими на Правобережжі. Наприклад, у київському притулку в столиці генерал-губернаторства, діяла польська таємна школа, в якій навчалося більше ста учнів. Утримували школу благодійники, а черниці займалися навчанням, релігійним і патріотичним вихованням дітей.

Викладали у школі четверо жінок: Я. В. Чаплицька (18 років), М. С. Шабська (17 років), М. М. Градська (18 років), та Я. А. Терлецькі (18 років). Перші дві жінки працювали з маленькими дітьми 2–6 років: бавилися іграшками, вчили їх молитов і пісень й отримували 5 крб у місяць. М. Градська навчала дітей церковному співу, Я. Терлецька вчила дівчат 12–15 років шиттю, отримували вони по 10 крб.

І хоча притулок перебував під патронатом родини Собанських і опікою Київського римо-католицького благодійного товариства, це не врятувало його від закриття.

Заклад серціанок діяв у Михайлівському провулку, нагадував майстерню з виготовлення суконь. У двох приміщеннях облаштовано майстерні, була й кімната для прийняття замовлень, відпочивальні для учениць, їдальня, кухня. Крім того, були ще й не облаштовані кімнати, де зберігались одяг священика, різноманітне начиння для проведення богослужінь – свічки, хрести, хоругви тощо. У майстерні жандарми знайшли також 481 книгу польською мовою, переважно релігійного змісту¹¹.

Завідувала майстернею 40-річна С. М. Поплавська, яка повідомила, що працює у закладі вже десять років. До неї віддають у навчання дівчаток 10–16 років на повний пансіон за 8–15 крб у місяць. На момент обшуку в майстерні працювало 45 дівчат із двома майстринями, а всього відвідувало заклад до 60 вихованок. Цю майстерню спіткала доля притулку Собанського, її теж закрили.

Матеріали архівів свідчать про те, що релігійні жіночі громади не лише займалися благодійництвом, а й виховною діяльністю, професійним навчанням та працевлаштуванням жінок. Польські дівчата отримували належну освіту у створених католицькими згромадженнями притулках. Діяльність католицьких жіночих, спрямована на підтримку національної освіти, сприяла формуванню національної свідомості поляків.

На початку ХХ ст. орден серціанок поширив свою діяльність і на Поділлі. У 1905 р. за сприянням ксьондза П. Маньковського відкрито осередок серціанок у Кам'янці-Подільському, при якому було створено школу для дівчат. Керувала закладом Я. Станункевич, а декілька жінок навчали учениць шиттю суконь, панчіх, вишиванню. Навчаючись дівчата отримували професійні навички. До того ж, майстерня перебувала під опікою духовної влади і священик раз на тиждень служив у притулку Месу¹².

У 1910 р. несподівано до притулку серціанок прийшли з обшуком жандарми. Обшук і слідство призвели до звинувачення черниць у незаконному проведенні

¹¹ ЦДІАУК. – Ф. 275. – Оп. 1. – Спр. 1988. – Арк. 458–459.

¹² ЦДІАУК. – Ф. 276. – Оп. 1. – Спр. 410. – Арк. 50; *Пасечник О.* Римско-католическая церковь в Камянец-Подольской (Хмельницкой) области в 1921–1941 гг. / *О. Пасечник.* – Хмельницкий, 2009.

занять, облаштуванні притулку для малолітніх дітей, наверненні в католицизм, створенні монастиря і каплиці. Поступово деякі звинувачення були зняті, але за обладнання каплиці черниці заплатили штраф – 100 крб. Священника П. Маньковського, покровителя й організатора громадської діяльності серціанок, перевели до Житомира¹³.

За деякий час будинок серціанок відновив свою роботу. Черниці та декілька світських жінок утворили “Польський робітничий будинок” – майстерню шиття, яка користувалась популярністю у жителів міста¹⁴.

У 1909 р. за сприянням священника К. Носалевського відкрито осередок серціанок у Проскурові. Тут був притулок для дівчат і майстерня крою та шиття¹⁵. Цей заклад теж перевіряли жандарми у 1912 р., однак осередок не закрили. Опікувались дівчатами у притулку декілька черниць. У закладі діяла школа, де викладали загальні дисципліни.

У 1911 р. на запрошення місцевого священника до Вінниці прибуло декілька серціанок. Вони відкрили тут притулок для дівчат-сиріт, яких не тільки утримували, виховували, але й навчали у швейній майстерні. Згодом за сприяння гр. Грохольської тут засновано виховний заклад. Діяльність серціанок у південно-західних губерніях була продиктована потребами духовної підтримки польського суспільства. Пропагуючи моральні християнські цінності і благодійництво, ці згромадження допомагали пристосуватися жіноцтву до умов капіталістичного суспільства.

Ще один католицький чернечий жіночий орден таємно поширював свою діяльність в Україні, а саме – сестер-францисканок Родина Марії. Засновником ордену був священник З. Зелінський. Жіночі релігійні громади францисканок у другій половині XIX ст. діяли на території Королівства Польського і в Санкт-Петербурзі. Черниці-францисканки прагнули духовного вдосконалення, опікувались релігійною освітою дівчат, займались благодійництвом.

В Одесі проживала значна кількість польського населення. За підтримки головної настоятельки ордену Ф. Димман у 1879 р. М. Джевецька заснувала в місті виховний заклад для дівчат. Пізніше було створено дитячий притулок Св. Антонія, при якому для дівчат функціонував інтернат і народна школа¹⁶. Діяльність М. Джевецької мала підтримку місцевого священника Дубішевського. У 1906 р. в Одесі було збудовано костел Св. Климента.

У 1912 р. М. Джевецька просила владу посприяти в купівлі 20 десятин землі для ферми, на якій би дівчата-сироти могли навчатися сільському господарству¹⁷. Але громадська діяльність організації так налякала владу, що “полювання” на таємні жіночі школи і притулки, в яких “молоде покоління виховували у польському національному дусі і ненависті до всього російського” відбувалося у всіх повітах

¹³ ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 860. – Спр. 218. – Арк. 1–40.

¹⁴ ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 639. – Спр. 819. – Арк. 29.

¹⁵ ЦДІАУК. – Ф. 276. – Оп. 1. – Спр. 410. – Арк. 49.

¹⁶ Sobanska M. Wspominki nikle / M. Sobanska. – Grodzisk Mazowiecki, 2002. – S. 206.

¹⁷ ЦДІАУК. – Ф. 278. – Оп. 1. – Спр. 153. – Арк. 57.

південно-західних губерній¹⁸. Діяльність М. Джевецької відстежували навіть у Полтавській губернії, де чисельність польського населення була незначною¹⁹.

Притулки фінансували благодійники, а завдяки громадській активності польських жінок кількість їх збільшувалася. Відомою громадською діячкою на Поділлі стала Л. Ярошинська, яка співпрацювала з М. Джевецькою і заснувала осередки Родини Марії на Поділлі. У різних маєтках виникали жіночі монастирі, притулки і майстерні, де черниці у світському вбранні навчали дітей певному ремеслу, польській грамоті, історії та літературі Польщі²⁰.

Крім таємних орденів серціанок і францисканок, поширювали свою діяльність в Україні і терціарії. Терціарії – духовні громади, які діяли ще в Середньовіччі. Членами цих громад були й люди, які не поривали зі світським життям, не відмовлялись від шлюбу, виконуючи основні настанови свого ордену, вони прагнули досягти духовної досконалості в миру. Такі братства мирян діють при деяких католицьких чернечих орденах (францисканців, домініканців, кармелітів), підкоряються загальному церковному праву.

Про діяльність терціаріїв свідчать численні доноси жандармів, які зазначали, що головне призначення терціарок – “проникати у родини і шляхом змішаних шлюбів наvertати дітей у католицизм”²¹. Повідомляли також, що терціарки об’єднуються, відкривають дитячі притулки. У Вінниці діяло 5 жіночих терціарських громад, які організували притулки по 15 дітей, збирали кошти на оплату вчителям і поповнення бібліотеки при храмі²².

Отже, католицькі жіночі ордени діяли в західних губерніях Російської імперії на початку ХХ ст., не зважаючи на переслідування влади. Їх заслуга полягала в самоорганізації жінок, які прагнули морального удосконалення і духовної гармонії. Важливими напрямками діяльності жіночих згромаджень стали благодійність, допомога сиротам і міській бідноті.

Релігійний рух польського жіноцтва поширювався на території України завдяки підтримці католицьких священників, які ставали ініціаторами заснування таємних монастирів і допомагали їм, здійснюючи як духовну опіку, так і частково фінансуючи. Важливу роль у поширенні релігійного жіночого руху відігравали і місцеві меценати-покровителі, які надавали приміщення для монастирів або збирали кошти на їх підтримку.

Діяльність окремих релігійних осередків впливала на становище польського жіноцтва краю. По-перше, згромадження займалися професійною освітою жіноцтва, влаштовуючи майстерні, де навчали кравецтву, шиттю, вишивці тощо. По-друге, можливість працювати в таких закладах фактично давала спосіб існування тим молодим жінкам, які не могли розраховувати на допомогу родини для

¹⁸ ЦДІАУК. – Ф. 1153. – Оп. 1. – Спр. 89. – Арк. 3; Ф. 301. – Оп. 2. – Спр. 59. – Арк. 104.

¹⁹ ЦДІАУК. – Ф. 320. – Оп. 1. – Спр. 1219. – Арк. 11–13.

²⁰ Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини: Біографічний словник / В. Колесник. – Житомир, 2010. – С. 879.

²¹ ЦДІАУК. – Ф. 276. – Оп. 1. – Спр. 410. – Арк. 48.

²² Там само. – Арк. 49.

проживання в місті. По-третє, крім працевлаштування, дівчата отримували притулок і гуртожиток, що також було важливим чинником для мешканок із провінції. Отже, діяльність релігійних жіночих організацій допомагала становленню міського жіночого пролетаріату і пристосуванню до нових соціально-економічних умов. Завдяки релігійним громадам жінки змогли реалізувати свій професійний потенціал.

Різні згромадження польського жіноцтва сприяли розвитку національної освіти. Влаштуваючи у притулках початкові школи, де викладання відбувалося польською мовою, громади сприяли збереженню національної свідомості. Отже, релігійний рух жіноцтва був важливим складником національно-визвольного руху поляків.

Питання збереження національної ідентичності і відродження державності домінували в польському суспільно-політичному русі. Католицька Церква підтримувала жіночі релігійні організації, які таємно діяли в Україні. Участь польських жінок у релігійному русі в Наддніпрянщині наприкінці XIX – на початку XX ст. сприяла протидії радикальним суспільним течіям.